

החינוך

במה לדברי פדגוגיה ופסיכולוגיה

ניסן תשי"ג חוברת ב'

תוכן

לדמותם של יוצאי מזרח-אירופה בישראל —

ד"ר דניאל ולדשטיין

האמנות המודרנית לאור ערכי החינוך התרבות —

ד"ר ש. ארשבסקי

להנראת התלמוד בביה"ס התיכון החילוני ד"ר ב. דה-פריס

אוצר המלים בהנראת הלשון הערבית ד"ר יעקב מ. לנדאו

משה סתוי (סטבסקי) טבע ולשון (סוף)

יצחק אבינרי דרכי קריאה

ש. שפירא "האמת" וא. ש. ליברמן

ביקורת וביבליוגרפיה

ס' תרעשר לא. וייזר / דוד הישראלי ; יאשיהו ותקופתו לשלום ומירון, מילין
הלשון העברית לא. בן-יהודה (כרך י"ב), הידעת את הארץ (ד') ליוסף ברסלבסקי /
אשר וייזר ; "ארץ-ישראל" (ספר א') / ש. אברמסקי ; מקורות ללימוד היסטוריה
(הכרכים ב', ג') לד"ר כה. הגדל / ד"ר א. מנצ'ר ; דקדוק הפה והאזון לעיון
אורגן / ד"ר כה. גוטשטיין ; לשוננו לעם / י. פרץ ; ביאליק ובני-דורו לו.
שניאור, בערוב היום למ. סתוי / אסתר טרסי ; טריגונומטריה לקלעי וסוכמן /
י. קליין ; שרידי עבר / ריב"א ; בעיות ביה הספר התיכון / י. כוזאש

נתקבל במערכת

צאת הסתדרות הצוים העברים בישראל

להוראת התלמוד בביה"ס התיכוני החילוני

היותר חמש שעות, וברוב המוסדות — רק שלש—ארבע שעות במחלקה השמינית. ברור, איפוא, שלימוד זה במוסד החילוני טעון טיפול מיוחד ומתאים, וחבל שעד השנים האחרונות לא הושם לב במידה מספקת גם מצד הפיקוח למקצוע זה הנראה כטפל וכנספח לספרות, ומתקבל הרושם הן אצל המורים והן אצל התלמידים כאילו המקצוע הפקר וכל עצמו לא בא אלא „לצאת ידי חובה“.

אף לא הוגדרה מטרתו. יש רואים את המקצוע כחלק מן הספרות — וכך היתה כנראה גם הכוונה לכתחילה — ואין הלימוד מכוון אלא להיכרות בלשון התלמוד, שהשפיעה במידה מדובר על לשוננו החדשה. אחרים ראו בזה מקצת מן החינוך היהודי הקלאסי המקורי, ומטרת הלימוד היא — שיטעם התלמיד בקצה המזלג מטעמה של ההלכה, ויש סבורים, שזהו כעין מבוא ליסודות המשפט העברי. אך לפי כל הדעות הללו, ספק הוא, אם יש בו בנותן טעם, ומכל שכן — בנותן טעם לשבח. ברם, מעטים רואים במקצוע זה מה שהיא צריך להיות בראש ובראשונה, היינו לימוד גמרא ללא כחל לשוני וסרק משפטי, ודוקא תלמוד, דהיינו המשא-ומתן בהלכה, ולא הלכה פסוקה גרידא. אין כוונתנו לומר בזה, שאין צורך בהסבר לשוני; פעמים יש תועלת בסטיות בלשניות, והשואה משפטית עלולה להסביר הרבה, ביחוד לתלמידים המתבגרים, שיש מהם מתעדים ללמוד משפטים, ועשוי הדבר לקרב את הלבבות ללימוד התלמוד. כן אין לזלזל בידיעה בהלכה פסוקה ומקיימה עד כמה שאפשר, אך העיקר צריך להיות מכוון למה שהמקצוע הוא באמת: היינו לשקלא-וטריא, לסוגיא, למושגים ההלכתיים ולדרך ההלכה.

מקצוע זה, הנלמד בביה"ס התיכוני הבלתי-דתי והנחשב גם כמקצוע-בחינה במגמה הספרותית, לא זכה לתשומת לב מרובה מצד הפדגוגים ולא מצד הממונים על החינוך. כמעט כל מה שנכתב בענין זה, אם גם לא נאמר בפירושו, הריהו מכוון כלפי בית-הספר הדתי, היסודי והתיכוני. אמנם הבעיות המיתודיות והדידקטיות — משותפות ברובן לכל ביה"ס, אך אין להכחיש, שהיחס אל המקצוע אינו אחיד. אין המכוון דוקא לאהדה או לשנאה, בזה אולי אין ההבדל גדול. גם בדתי וגם בחילוני אתה מוצא אוהבי המקצוע ושונאי המקצוע, וההבדל הוא יחסי בלבד. ההבדל העיקרי הוא ביחס האינטימי ובהרגלים. הילד המתחנך בבית-הספר הדתי בא על-פיה הרוב מסביבה שיש בה עוד מריחה של תורה, ואף חיי תורה ממש; ולא עוד אלא שגם יתר הלמודים בבית-הספר מכוונים כלפי לימוד התורה שבעל-פה, כגון לימוד חומש באופן מיוחד ולימוד דינים. האוירה התלמודית קרובה ללבי של ילד זה יותר, ומכאן גם גישתו הכללית אל מקצוע זה.

לא כן הדבר לגבי הילד המבקר בבית-הספר החילוני, שעל-פיה הרוב בא מסביבה שכבר נתרחקה מתלמוד-תורה, וכל שכן — מחיי תורה, וגם יתר המקצועות אינם מקרבים אותו לכך. ועוד: בבית-הספר הדתי מתחיל הילד בלימוד גמרא לכל המאוחר בכתה ו' של בית-הספר היסודי, ולכל הפחות חמש שעות בשבוע (יש מתחילים בכתה ד' או ה' ומקדישים לו עשר שעות בשבוע!). ואילו בבית-הספר החילוני פותחים בלימוד זה (ולפעמים בלא שום הכנה, אפילו בלימוד משנה בבית-הספר היסודי) אך ורק בתיכוני, וגם אז — רק שעתים בשבוע בשתי הכתות הראשונות, ובכתות הגבוהות — לכל

דה של סוגיא, השקפותיהם של האמוראים על הספרות התנאית וערכה (משנה ובדייתא ויחסיהן לפי התלמוד, הפריניציפלים של עריכת המשנה, כגון סתם מתניתין, מני מתניתין, הסתירות בין סתם לסתם, ודרכי התירוץ בדרך הרמז-ניצויה או בדרך הביקורת, וכו') וכן מושגי היסוד של ההלכה (דאורייתא-דרבנא, הלכה-מדרש, וכדומה), ואין צריך לומר – קריאה מדויקת ותרגום-באור מדויק.

את גדרי המושגים ההלכתיים יש לתת בקי-צור, אך במדויק. מובן, שיש להזכיר תמיד את היסוד והמקור שבכתוב, במקום שיש מקור (שומרים, אבדה ומציאה, וכדומה), אך אין לעשות מן הנושא שיחה בעלמא, יש ללמוד את הסוגיא, ואף הסיכומים צריכים להיות אך ורק סיכומים מתוך עבודה עצמית – עד כמה שאפשר, ולא הכתבות או תמצית הרצאות. למותר לומר, שיש בשלב זה צורך רב בשימוש בלוח לשם הסברה בתרשימים ובסיכומים וכדומה, אף כדאי להרגיל את התלמידים בעיון בפרש"י עד כמה שנחוץ, ודבר זה יכול לשמש יסוד לעבודה העיונית בשלב זה. רצוי מאד השימוש בחוברות כגון "אשנב לתלמוד" (בידי התלמיד) וה-חברות לעבודה בתלמוד (המפקיד, השוכר את האומנים) של הח' י. מסינג (מוריאל) וי. ד. הולצברג (בידי המורה) אם גם נועדים הם לתל-מידי בית-הספר היסודי הדתי.

אין הפרש רב בין המטרה והשיטה בשנתים הראשונות של לימוד התלמוד בבית הספר הדתי היסודי לבין בית הספר התיכוני החילוני.

ב. מסתבר, שיש צורך להמשיך בדרך זו גם בכתות הגבוהות, שכן עדיין לא הושגה המטרה במשך השנתיים ובמסגרת המצומצמת של שעתים לשבוע בכתות מאוכלסות, ואליבא דאמת, לא תושג במרבית המקרים אפילו בתום כל שנות הלימוד. אף על פי כן יש כאן מקום להעמיק במושגי ההלכה ובסוגיא על ידי הצעת פירושים אחרים מתוך דברי "הראשונים". התל-מידים מתבגרים ושואלים ודורשים. עליהם להר-גיש, כי תורה ומדע כאן, ולא מלוליות סתם, ומובן שיש לעורר את התענינותם בעבודה עמל-

וכאן ברצוני להעיד הערות אחדות לצד המיתודי, בעיקר מתוך נסיוני האישי; אין בדעתי למתוח כאן בקורת על החומר הרשמי שני-תן ללמד, שכן כבר עוסקים בכך גדולים ממני, ואליבא דאמת – אין החומר כשהוא לעצמו בלתי מיצלח, לפי התנאים וסוג התלמידים, שהרי קשה לתת לתלמידים מחוגים חפשיים סוגיא הלכתית ממש מסדר זרעים או מס' מועד, כשאננם מאמינים, ואינם נוהגים, או אפילו מתנגדים לכך מטעמים עקרוניים; אף מסדר נזיר-קין אין לך מסכת קרובה יותר ללבם של התל-מידים ממסכת בבא מציעא, שהיא גם הקלה ביותר והמעניינת ביותר, אם גם אפשר אולי להחליף סוגיא זו בחברתה.

ברצוני להביא לתשומת-לבם של הדואגים לחינוך התיכוני שגם בבית-הספר החילוני יש מקום למגמה "יהדותית", שבה צריך לימוד הגמרא לתפוס את המקום הראשון, בדומה למגמה התלמודית הרגילה בבתי-הספר התיכוניים הדתיים לבנים. שתי מגמות אלו אינן שוות, כמובן, לרגל השוני שבתנאים. אך אפשר ללמוד בודאי מן הכשלונות שבמגמה האחרת (במוסד הדתי). הפרשנות על התורה וכן מחשבת ישראל תפוס-נה כאן מקום חשוב בדומה למה שהותקן במג-מה התלמודית המורחבת שבמוסדות הדתיים, וכן ידיעת הווי היהדות וספרי הלכה, ואף קצת ממדרש האגדה במקורו. יימצאו תלמידים שיחפצו בכך מטעמים שונים, והם יהיו יסוד מוצק לפקול-טה למדעי היהדות באוניברסיטה העברית. ית-נו נא הממונים דעתם על כך, וכמדומני כבר נעשה פעם נסיון מעין זה.

ועתה לעצם הענין:

א. בשנים הראשונות צריך הלימוד להיות מכוון לצד הפורמאלי, היינו: על התלמידים לה-בין את מהלך הסוגיא, את מונחיה והחוקיות הפנימית של התלמוד. כלומר – כללי התלמוד עד כמה שהם נחוצים להבנת הסוגיא. המטרה בשנתיים הראשונות צריכה להיות בעיקר: הש-גת הבנה כל-שהיא במבנה הסוגיא, בלשון האמ-ראים ובדרכי מחשבתם מבחינה פורמאלית והש-קפתם על השתלשלות ההלכה, במלים פשוטות: יש להקפיד על ידיעת המונחים, על הכרת של-

תם דבריו ואסור לעבור על הקטע בקלות ובי-תרגום בלבד.

3. או ע"ז ע"ב. עייל ונפיק אזוי. — יש להעמיד את הבעיא, אם הדבר רק בקרקעות אם רק במטלטלין, ואם לפני משיכה או אחרי משיכה (עיין תוספות וראשונים).

4. ע"ה, ע"א: עד כדי שכרן. — יש לעמוד על ההבדל בין זה לבין דברי ר' דוסא, וכן על באור הביטוי "עד ארבעים וחמשים זוז" לפי הפירושים השונים.

5. שם: "חייב להעמיד לו חמור". — על התלמיד לעיין בפרש"י (ובתוספות ע"ט ע"א, ד"ה: ואם יש בדמיה).

6. פ"ב ע"א: בעל חוב קונה משכון, טוב להביא גם פירוש תוספות ולדרוש מן התלמידים דים למצוא פירוש מתאים יותר לסוגיא, פרש"י או פירוש תוספות.

7. פ"ג, ע"א: הכרייתא של איסי בן יהודה. — יש להעמיד את הבעיא הנידונה בראשונים (עיין ברי"ף ובמפרשים), אם זכות השבועה חוזרת כשלא מצא עדים או לא, וכן אם המדובר בשבועת השומרים בלבד או גם ביתר השבועות, כגון במודה במקצת, ועל התלמידים להביא הוכחות מן הסוגיא.

8. ק"ג, ע"ב: "האי מאן דאוגר ליה ביתא" וכן "שואל אדם בטובו", אין להסתפק בפרש"י ויש לדרוש מהתלמידים למצוא פירוש אחר מעצמם, מתוך דיוק בלשון או מתוך הסתכלות בפירושים (תוספות, רמב"ם) ויש לפתח את הויכוח על "בעד" או "כנגד".

9. בשלב זה יש לתת לתלמידים גם ידיעת-מה במושגים כוללים, כגון — חזקה, ספק, רוב, ערכי קנין, אסמכתא, עירוב פרשיות, עדות וכו'. דבר זה יכול להיעשות אגב לימוד הסוגיא. זה חשוב, לפי דעתי, יותר מלימוד מיכני של שבע המדות של הלל, שנדרשו בבחינה, ושאין התלמיד פוגשן בלימודו.

ג. לשם השגת הרמה הדרושה, יש צורך בתנאים מסוימים, שבלעדיהם יעלו כל הנסיונות בתוהו.

1. מספר מכסימלי של שעות. חמש שעות למקצוע זה בכתות הגבוהות אינן בגדר מות-

נית; יש להעמיד בפניהם את הבעיה בצורה זו שיוכלו לפעמים לחדש בעצמם את הפירושים השונים ואת הסברות ולשקול בדעתם הם את היתרונות והחסרונות של הפירושים והסברות השונות לפי פשוטה של סוגיא ולפי לשונה. ברור, שאין להרבות בכך, שכן שמוש מרובה מדי בדרך זו עלול גם לבלבל את התלמידים, שקריאתם עודה לקויה, וכן את אלה שתפיסתם מגבלת. ואולי יתקל המורה בהתנגדות פאסיבית מצד אלה שאינם לומדים את המקצוע אלא מאור-גם ויחסם אליו שלילי בהחלט. אך אין להתרעם גם מפני זה.

בשלב זה צריך הלימוד להיות לימוד ממש. בבית-הספר היסודי הדתי אפשר עוד להמנע מזה אחרי שנתים של לימוד, שהרי עוד נכונות לתלמידים שנות לימוד רבות, ועדיין לא התפתח חוש-הביקורת שלהם במידה מספקת, ולפי-כך אין ההעמקה יכולה להיות בכוח זה אלא בפרש"י ובהלכה ובסברא שבו בלבד. מה שאין כן בתיכוני החילוני בכיתות הגבוהות עם כל מעוט ידיעתם של התלמידים. כדאי להביא הנה גם את ה"יד החזקה" של הרמב"ם ולקדוא ממנו את תמצית ההלכה אחרי גמר הסוגיא או הענין, ולפעמים יעינו התלמידים בו בעצמם (בבית או בספריה) ויספרו מה שקראו, וכן גם בתוספות וימצאו שם פירוש משלים או מתנגד. במיוחד אפשר לדרוש עיון כזה בדבורים קלים בתוספות, אם הלימוד הוא בקבוצה והתלמידים מתקדמים.

הרי דוגמאית אחדות מתוך החומר הנלמד עתה כחובה במסכת בבא מציעא.

1. עיניי אבידה ומציאה. יביא המורה גם את סיכום כללי האבידה ומציאה (אבדה, הינוח, ספק הינוח, מקום משתמר וכו') כפי שמובאים בפירושי הראשונים, כגון הרא"ש, ולכשיגיע למלים "אם נטל לא יחזיר" (דף כ"ב ע"ב) לא יסתפק בפרש"י, שהוא תמוה, אלא יתן גם את פירוש הראשונים שאפשר למצוא בתוספות.

2. בסוגיא ל"ד, ע"א למטה: פשיטא אמר איני משלם וכו'. יברר את הדבר אחרי עיון באחד הראשונים כגון הרשב"א, שכן רש"י סו-

אצלו: הוא יוכל ללמד גם מקצועות אחרים — ואולי גם רצוי הדבר — אך על התלמיד להר- גיש שהמורה חי במקצועו ואוהב את מקצועו. רק מורה כזה יוכל לחבב את מקצועו ולהשרות מרוחו גם על התלמידים (אם ידע, כמובן, גם פרק בהוראה).

ואולי יותר מבבית-ספר הדתי, יש צורך ב"למדן" בבית הספר החילוני, שכן דוקא מפני המרחק שבין רוב התלמידים ובין האוירה התל- מודית וההלכה, שואלים וחוקרים ומעמידים לפעמים שאלות משאלות שונות בהלכה ובמדע, שאינן רגיל לשמוע בבית-הספר הדתי, מקום שתלמידיו מצויים ושרויים יותר באוירה מסור- תית וכבר דשו בדברים רבים והרבה נתקבל אצלם מתוך אמונה ומונח אצלם כבקופסא מגיר- סא דינקותא.

יתר על כן: אם יוכל אולי בית-הספר הדתי להסתפק במורה מן האסכולה הישנה — גם שם יצאו על זה עוררין²) — הרי בבית-הספר ה- חילוני צריך שיהא הלמדן גם בקי בצד המדעי של המקצוע, שכן עליו ללמד גם "מבוא לתל- מוד" תוך התחשבות בהישגי המדע החדש, ולהיות מוכן להשיב על כל מיני שאלות לשוני- יות, מדעיות-בקורתיות, העולות מפי התלמי- דים לעתים קרובות.

גם הכנתו של המורה צריכה להיות מקיפה. עליו להכין את הסוגיא עם מפרשים שונים ואסור לו להסתפק בפרש"י בלבד; עליו לברר לו את כל הנחוץ, אף יעיין ב"דקדוקי סופרים" ובפרשנים מודרניים, רק כך יוכל לכוון את השעור בכיוון הרצוי, תלמידים אינטליגנטיים, אפילו אינם לומדים מתוך אהדה, אלא מתוך הכרח שבבחירת המקצועות ולשם קבלת ציון — גם הם אסירי תודה למורה הנותן להם מתוך שפע, והם מוכנים למחול לו על "עוונותיו" ו"שגעונותיו" בשטחים מסויימים כגון משמעת וכדומה. ואותו מורה שמתכוין יפה והוא מצו- יד במטען תלמודי מספיק וגם במטען מדעי והוא מצוי קצת גם אצל המקצועות הצדדיים (כגון: בלשנות, היסטוריה, ואולי גם משפטים) הוא ידע אימתי יוכל לסטות ולהקדיש מן הזמן המצומצם העומד לרשותו להערה בלשנית או

דות והן מספיקות בקושי לגמור או: כל החומר הנדרש, היינו — עשרים וחמשה דפים במשך ארבע שנים ללא הערמה.

אין כוונתנו לומר, שאי-אפשר להשיג השגים טובים בבחינת הגמר גם בלאו הכי, שהרי כאן תלוי הדבר, כידוע, במול, בזריזות התלמיד ובי- דרישת הבוחן. אך המקצוע לא יהא מקצוע ראוי לשמו וכל העבודה תהיה רק הכנה מיכאנית לבחינה, חסרת כל ערך לימודי וחינוכי, שלא תקרב את לב התלמיד המעונין למקצוע.

2. אם רצינו בעבודה עמלנית עד כמה שאפשר ובאפשרות של יכוח, עלינו ליצור אוירה של בית-מדדש, ואת זה אפשר יהיה לה- שיג אם לא תהיה ה"מעבדה" מאוכלסת מדי. לפיכך אין להרשות כתות המכילות יותר מ-25 תלמיד, וכתה המונה 40 תלמיד ויותר, — יש לחלקה לקבוצות.

3. חשובה ביותר אישיותו של המורה ולא רק מבחינה מיתודית דידקטית. בבתי הספר התיכוניים הדתיים המתוקנים נוהגים למנות כמורה עיקרי וראשי לגמרא למדן מופלג וגדול בתורה הבקי בש"ס ובכל עניני ההלכה. למעשה אין באישיות כזאת צורך ללימוד הרגיל, ואפשר שהישגיו לא יעלו על הישגיו של תלמיד-חכם בינוני, והוא מתודיקן טוב. אך דוקא במקצוע התלמוד, שרבות השאלות והספקות בו, יש צורך באיש האשכולות שיוכל להשיב תשובה ברורה על כל דבר ובו יראו התלמידים מומחה מוסמך, ובשם "רב" ולא בשם "מורה" יכונה; אף שעוריו יהיו בודאי מענינים יותר משל יתר חבריו מבחינת התוכן.

סבודים, שבבית-הספר החילוני אין צורך בכך ושלאפשר להסתפק בכך-אדם שיש לו קצת "גירסא דינקותא" או הציץ קצת בתלמוד, שכן נחשב המקצוע כטפל ליתר המקצועות. אך טעות היא. מובן, שבמציאות שלנו לא ימצא על נקלה אדם בעל שעור קומה — ראשי-שיבה בכיח — שירצה ללמד בבית-ספר חילוני, אף ספק הוא אם ירגיש את עצמו שם בטוב ואם יס- תגל לסביבה, אך מן הראוי שהמורה לתלמוד יהא לפחות אדם ה"לומד" עדיין ומצוי אצל הספרות התלמודית, אדם שאין המקצוע טפל

היסטורית נחוצה או מועילה. אך הוא יבין, שאלה הדברים הנחוצים והרצויים אינם מעיקרו של דבר ואין מביאים לא למטרה הלימודית (דהיינו: קריאה נכונה ופירוש פשוט הנדרשים בבחינת הגמר), ולא למטרה החינוכית של המקצוע: טעמה וממשה של ההלכה, עמוד התווך של היהדות וקירוב הלבבות למקורות היהדות ולרוח ישראל סבא.

ע"י: (1) העדות על המקצוע בביה"ס הדתי בקובץ "מעינות" הבא, (2) ד"ר א. אורבך בקובץ "מעינות".